

GREG
DŽENER

Pitajte istoričara

Pedeset iznenađujućih odgovora
koje ste oduvek želeli da znate

Prevela
Tatjana Bižić

■ Laguna ■

Naslov originala

Greg Jenner

ASK A HISTORIAN

50 Surprising Answers to Things You Always Wanted
to Know

Copyright © Greg Jenner 2021

First published by Weidenfeld & Nicolson, an imprint
of The Orion Publishing Group, London'

Translation copyright © 2022 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Mojoj divnoj ženi Kejt, koja je sve vreme bila
moj pouzdani saputnik i pobornik*

Sadržaj

Uvod. 13

PRVO POGLAVLJE: ČINJENICE ILI MAŠTA? 17

- 1. Da li je Ana Bolen imala tri bradavice? Moj nastavnik istorije kaže da je to korišćeno kao dokaz njenog veštičarenja kada su joj sudili – Pitanje: MH-B**
- 2. Je li istina da su sudili jednom pokojnom papi? – Pitanje: Stef**
- 3. Ko je najbogatiji čovek koji je ikada živio i na čemu se on (ili ona) toliko obogatio? – Pitanje: Nana Poku**
- 4. Je li se i vama popelo na glavu da slušate ljude kako govore: „Atlantida je dokaz da vanzemaljci postoje?“ – Pitanje: Anonimus**

DRUGO POGLAVLJE: POSTANCI I POČECI. 41

- 5. Kada je napisana prva knjiga viceva i je li bio neki smešan vic u njoj? – Pitanje: Džon**
- 6. Kada je bio prvi ponedeljak? – Pitanje: Tomas**

7. **Kakvi su uslovi dočekali Karibljane koji su 1948. doplovili na *Vindrašu* u Britaniju?** – Pitanje: Marša
8. **Kada su rođendani postali nešto što ljudi slave ili ih barem pamte?** – Pitanje: Ana

TREĆE POGLAVLJE: ZDRAVLJE I MEDICINA 65

9. **Kako su se žene pre XX veka snalazile kad imaju menstruaciju?** – Pitanje: Ali
10. **Da li je alergija na polen postojala oduvek ili nas samo muči sada kada živimo u gradovima?** – Pitanje: Anonimus
11. **Jesu li Evropljani stvarno jeli samlevene mumije?** – Pitanje: Kejti
12. **Koji je najčudniji (i na prvi pogled najneverovatniji) medicinski postupak za koji se ispostavilo da je medicinski delotvoran?** – Pitanje: Pol
13. **Ako se izuzme savremeno doba, u kojem bismo istorijskom razdoblju bili u stanju da se najbolje borimo protiv virusa koji nas pretvara u zombije?** – Pitanje: Aleks

Četvrto POGLAVLJE: HRANA 95

14. **Ko je bio prvi vegetarijanac?** – Pitanje: Lev
15. **Koliko je star kari?** – Pitanje: Anonimus
16. **Ko je izmislio puslice i zašto?** – Pitanje: Aleks
17. **Kako su ljudi otkrili kako da prave hleb?** – Pitanje: Imelda

Peto POGLAVLJE: ISTORIOGRAFIJA 117

18. **Ja sam zoolog i mi volimo dinosauruse stvarno mnogo, ali oni su iz preistorije. Kada je počela istorija?**
– Pitanje: Kris

-
-
19. **Ko daje imena istorijskim razdobljima? I kako će budući istoričari nazvati nas, pošto elizabetance već imamo?** – Pitanje: Alison
20. **Koji su najznačajniji izgubljeni tekstovi u istoriji, za čije postojanje znamo, ali nisu sačuvani?** – Pitanje: Danijel
21. **Koje je vaše omiljeno istorijsko „šta bi bilo da je bilo“?** – Pitanje: Dejav
- Šesto POGLAVLJE: ŽIVOTINJE I PRIRODA145
22. **Zašto je Đavo jarac?** – Pitanje: Olivija
23. **Kada i zašto smo počeli da držimo hrčke kao kućne ljubimce?** – Pitanje: Džulijet
24. **Koliko je konjske balege i urina nastajalo dnevno u Londonu za vreme vladavine Henrija VIII i šta je rađeno s tim?** – Pitanje: Doni, Tril i Ketrin
25. **Kada je i gde seme biljaka najpre prodavano u paketićima, i ko ga je prodavao? Šta su ljudi koristili pre toga?** – Pitanje: Šarlota
26. **Postoji li neko drveće koje je imalo velikog uticaja na istoriju ili o kome su sačuvane smešne priče?** – Pitanje: Rubi
- SEDMO POGLAVLJE: MODA I LEPOTA174
27. **Koje su najčudnije osobine koje su nekada smatrane znakom velike lepote i zbog čega?** – Pitanje: Mika
28. **Zašto grčki kipovi imaju mali penis?** – Pitanje: Anonimus
29. **Kada su visoke potpetice ušle u modu i zašto se nalaze uglavnom na ženskim cipelama?** – Pitanje: Margaret
30. **Koji se tretman za ulepšavanje pokazao kao najopasniji ili čak smrtonosan?** – Pitanje: Džejsm

OSMO POGLAVLJE: IDEJE I TEHNOLOGIJA195

31. **Ko je izumeo matematiku?** – Pitanje: Aleks
32. **Kada su izmišljena ogledala i jesu li ljudi pre toga znali kako izgledaju?** – Pitanje: Džulijet
33. **Ko je prvi došao na ideju da zapravo odleti na Mesec ili na neku drugu planetu?** – Pitanje: Den
34. **Kako znamo da su najstarija oruđa iz kamenog doba zaista oruđa, a ne obično kamenje?** – Pitanje: Danijel

DEVETO POGLAVLJE: DRŽAVE I CARSTVA216

35. **Kina je ogromna. Kada bi umro car, ili bio donesen neki novi zakon, koliko je vremena trebalo da vest dospe u svaki njen kutak?** – Pitanje: Anonimus
36. **Da li je Džingis-kan sadio drveće kud god je išao?**
– Pitanje: Kejt
37. **Zašto se Italija zove Italija?** – Pitanje: Anonimus
38. **Kako su nastale današnje granice afričkih država?**
– Pitanje: Donald

DESETO POGLAVLJE: RATOVI I BITKE242

39. **Zašto narod Ašanti čuva jednu zlatnu stolicu?**
– Pitanje: Nana Poku
40. **Zašto je na tapiseriji iz Bajea prikazano toliko penisa, mada uglavnom konjskih?** – Pitanje: Pat
41. **Koja je najmanje značajna, a ipak najslavnija bitka prisutna u kolektivnoj svesti?** – Pitanje: Ijan
42. **Jedno moje pitanje još iz detinjstva na koje nikada nisam dobio zadovoljavajući odgovor: kako vitezovi u punom oklopu zadovolje potrebu da odu u toalet?** – Pitanje: Piter

JEDANAESTO POGLAVLJE: JEZIK I KOMUNIKACIJA. 260

- 43. Kada je jezik znakova prvi put korišćen u Velikoj Britaniji i kada je napravljeno prvo slušno pomagalo?**
– Pitanje: Danalar
- 44. Kako su komunicirala carstva s različitih kontinenata? Jesu li postojali prevodioci?** – Pitanje: Tomas
- 45. Odakle potiču imena mesta u drugim jezicima, na primer London – Londres, München – Munich? Postoji li neki zvanični sistem koji je uspostavljen?**
– Pitanje: Džordžija
- 46. Otkuda znamo kako su zvučali akcenti i jezici u prošlosti?** – Pitanje: Kat

DVANAESTO POGLAVLJE: ISTORIJA U POPULARNOJ KULTURI . 287

- 47. Koji su popularni istorijski filmovi najtačniji i da li vas nervira kada znate koliko su pogrešili u nečemu?**
– Pitanje: Kloi
- 48. Šta je u *Porodici Kremenko* tačno o kamenom dobu?** – Pitanje: Anonimus
- 49. Zbog čega su nam u Engleskoj toliko važni Tjudori?**
– Pitanje: Nik
- 50. Koje biste istorijske ličnosti unajmili za pljačku u stilu Oušnove jedanestorke?** – Pitanje: Anonimus

Izjave zahvalnosti 317

Preporučena literatura. 321

Saradnici 333

Uvod

Zdravo, kako ste? Nadam se da se dobro držite. Naravno, ja ne znam kada vi ovo čitate, ali ja pišem 23. decembra 2020. Obično bih u ovo putovao svojim kolima u Kent da sutra uveče slavim s porodicom Božić (ja sam polu-Francuz, mi po tradiciji Božić slavimo na Badnje večē, a ja se onda ujutru vratim da provedem neko vreme s porodicom moje žene). Nažalost, ova godina nije kao druge. Pandemija kovida-19 mnogo je oduzela mnogima od nas, a ograničenje kretanja znači da milioni ljudi ne mogu u ovo praznično vreme da vide one koje vole. Najveći deo zemlje prinuđen je da se druži preko tehnoloških portala koje nam otvaraju ekrani i spikerfoni i, mada to jeste prilično delotvorno, ja nipošto nisam jedini koji živo želi da se neposredno nađe sa svojom rodbinom, prijateljima, kolegama, pa i nepoznatim ljudima.

Po prirodi sam pričljivac. Volim da razgovaram, da slušam, da se smejem. Pošto vodim podkast, imam tu povlasticu da mogu da pričam i da se smejem i dok teče ova zlosrećna godina, ali mi iz dubine duše nedostaje stvarni dodir s ljudima, i jedna od mojih omiljenih koju mi je virus uskratilo jeste da upoznam ljude širom Britanije. Znaite, kad sam pristao da napišem

ovu knjigu, namera mi je bila da vaša istorijska pitanja prikupljam lično, dok promovišem svoju prethodnu knjigu *Slavni pokojnici: nenadana istorija slavni ličnosti*. Nameravao sam da doputujem u vaše mesto, da se naširoko raspričam o nekoj slavnoj ličnosti i posle otprilike sat vremena vas pozovem da me pitate šta god vam padne na pamet. Dao bih sve od sebe da vam na pitanja odgovorim uživo, a onda bih odgovorio stvarno valjano u jednoj knjizi. Ovoj knjizi.

Dakle, nije se dogodilo tako. *Slavne pokojnike* je zadesila ta zla sreća da su izašli nedelju dana pošto je vanredno stanje zavladao čitavim svetom. Knjižare su zatvorene, događanja otkazana, celo izdavaštvo je privremeno zastalo. Situacija nije bila idealna, a pošto su promocije otkazane, ostao sam bez pitanja publike za Pitajte istoričara. Morao sam, dakle, da promenim pristup. Pitanja na koja odgovaram na narednim stranicama potiču iz onlajn upitnika, s izuzetkom nekoliko klasičnih, nezaboravnih, koja su mi postavljana prethodnih godina. Svečano vam se zaklinjem da su sve ovo stvarna pitanja ljudi iz publike (mada me nagriža sumnja da je jedno od najtežih možda postavio moj književni agent Donald) i ja sam naveo i njihova imena, ako su oni bili radi da se predstave.

Ja sam javni istoričar. Posao mi je da podstaknem ljubav prema istoriji i veoma me fascinira ono što ljudi žele da saznaju. Uživam takođe u naglim buđenjima, kad me neko zatekne nezgodnim pitanjem i ja shvatim da ne znam da odgovorim. Pitanja uživo uvek su pomalo opasna, jer nikada ne znam kakva će bomba biti bačena na mene. Pošto sam za svog profesionalnog života pročitao koju hiljadu knjiga, obično sam u stanju da pružim približno suvisle odgovore, ali s vremena na vreme me neko potpuno obori s nogu.

Najbolja pitanja često postavljaju mala deca, iz koje još nismo isterali kreativnost. Omiljeno mi je pitanje jedne curice: „Da li je Isus Hrist znao za dinosauruse i je li bio tužan što su svi mrtvi?“ Pitanje je izazvalo čarobnu reakciju, najpre su svi

prisutni prasnuli u smeh – „Zar nisu dečica divna!“ – a onda se smeh postepeno pretvorio u prigušeni žamor kako je publika lagano shvatila da je ta malena postavila teološku nedoumicu koja bi zbunila i papu. Ne sećam se šta sam joj odgovorio, ali prilično sam siguran da se nisam ovenčao slavom. Verovatno sam pribegao nekom blagoglagoljivom priznanju da Biblija ne govori sasvim jasno o božanskoj žalosti za dinosaurusima.

Dok sam prečešljavao pitanja predložena za ovu knjigu, naišao sam na još dva-tri podjednako nezgodna. Najbolje od njih je sasvim čudesno: „Da li je iko ikada naslikao tunel na zidu i prešao nekoga da udari u zid, kolima ili peške?“ Pitanje je postavljeno anonimno, tako da mogu samo da pretpostavim da ga je postavila ptica trkačica kujući plan da ponovo obruka Peru kojota. Kako me je zakopkalo, pretražio sam rane holivudske dane da ustanovim da li je Sesil de Mil ikada postavio neku filmsku scenografiju usred pustinje pa se neki zlosrećnik, pijan za volanom, zaletio pravo u nju. Nažalost, nisam uspeo ništa da pronađem, a činilo mi se da ću suviše zastraniti ako se umesto toga usredsredim na vojne varke u Drugom svetskom ratu, kada su Saveznici pravili lažne vojske od tenkova na naduvavanje i tobožnjih aviona da bi nacistima odvratili pažnju od priprema za Dan D. Avaj, ptica trkačica me je porazila svojim pitanjem. Bip, bip.

Dobro postavljena pitanja koja slede izvrsna su mešavina poznatog, važnog i zavodljivo nepoznatog. Zaista me je obo-drilo što su ljudi željni znanja o svetskoj istoriji, uz uobičajenu znatiželju o nacistima i Tjudorima (čoveče, ljudi *stvarno* vole Anu Bolen!), a uživao sam i u upoznavanju s najnovijim arheološkim istraživanjima o životu u kamenom dobu. Ljudi po-vremeno naprave grešku pa me pitaju za moje lično mišljenje. Srećom, moja strpljiva urednica Madi bi se blago umešala kad moje strastvene bujice reči neumereno skrenu s pravog toka i pretvore se u eseje epske dužine s PREVIŠE!!! USKLIČNIKA!!!!

Trudio sam se uglavnom da zadržim lagan i vedar ton i pružim prave podatke. Nadam se da je svaki odgovor pristojno

predstavio ono što je potrebno da znate, ali još više se nadam da ćete pogledati preporučenu literaturu i otisnuti se na istraživačko putovanje koje će vam doneti još više zadovoljstva. Čudesno je što pitanja koja postavljate često sadrže seme novih pitanja, što stvara divnu povratnu petlju neprekidne radoznalosti. Idealno bi bilo da vam ova knjiga ne utoli glad za istoriju, nego da je dodatno probudi. U tom slučaju, dozvolite mi da nazdravim životu ispunjenom zapitkivanjem: „Da, ali *zašto*...?“

Hvala vam što ste odvojili vreme da ovo pročitate. Nadam se da će vam se knjiga dopasti.

Sve najbolje,

Greg

Prvo poglavlje

Činjenice ili mašta?

1. Da li je Ana Bolen imala tri bradavice? Moj nastavnik istorije kaže da je to korišćeno kao dokaz njenog veštičarenja kada su joj sudili. – Pitanje: MH-B

Meni su pitanja o Ani Bolen verovatno postavljali češće nego ikome drugom na svetu. Ana je jedna od najslavnijih žena u britanskoj istoriji – druga od šest žena Henrija VIII i prva od njih koja je pogubljena. Njen postepeni uspon i zatim nagli dramatični pad pretvorio se u uzbudljivu priču koja se prepričava već pet stoleća i izgleda da svako novo pokolenje pisaca ima želju da doda još goriva na razbuktali plamen njene ozloglašenosti. Plašim se, MH-B, da je vaš nastavnik naseo na deo priče prilično skorašnjeg porekla.

Iz iskustva nekoga ko je saradivao u radio i televizijskim programima, mogu da kažem da je Ana Bolen pravo zlato kada treba postići visoku gledanost. Pišem ovo u novembru 2020. godine i samo u poslednjih dvanaest meseci emitovane su tri važne dokumentarne emisije o njoj, od čega dva na istom kanalu – zapravo, istom onom koji je upravo objavio da će i treća,

dokumentarno-dramska emisija biti emitovana sledeće godine. Mi smo opsednut narod, kao što to pokazuje doktor Stefani Ruso u svojoj izvanrednoj knjizi *Zagrobni život Ane Bolen: predstavljanje Ane Bolen u književnosti i na ekranu*, u kojoj su prikazana sva tumačenja kojima je Ana podvrgavana vekovima.

Nevolja je u tome što je veliki deo onoga što nam se dopada u priči o Ani Bolen ili sumnjive, neozbiljne ideje ili politički uslovljene dezinformacije smišljene da je iznesu na zao glas za vreme lažnog suđenja za izdaju. Uprkos bezbrojnim biografijama, romanima, televizijskim dramama, filmovima i dokumentarnim emisijama, istinska Ana je neobično neuhvatljiva i vrlo lako možete da nađete argumente i za stav da je bila nedužna žrtva koju je zgazio moćni muškarac i prepredena fatalna žena koja je dobila što je i zaslužila. Pouzdano možemo da kažemo, međutim, da ni u jednom trenutku svog života nije bila optužena za veštičarenje niti za posedovanje treće bradavice.

Te neosnovane glasine nastale su na otrovnim pričama koje je pedesetak godina posle Anine smrti proširio buntovni katolički sveštenik Nikolas Sander. Sander je mrzeo kraljicu protestantkinju Elizabetu I, a desilo se da je Ana bila njena mati; napadajući Anu on je ocrnjivao Elizabetu. Sveštenik je još bio dete kada je 1536. godine jedan francuski mačonoša odrubio Ani glavu, ali kada je odrastao živeo je kao izgnani katolik u Rimu, Madridu i Irskoj, čineći sve što je mogao da podigne bunu podrije integritet Elizabetine monarhije. Njegova knjiga *O poreklu i razvoju engleskog raskola* redovno je doštampavana od 1586. godine nadalje, s najmanje petnaest izdanja do 1700, i imala je velikog uticaja na evropske autore koji su se dizali na oružje protiv protestantske Engleske. Kao što je sa žalošću zapazio autor iz XVII veka Piter Hejlin, Nikolas Sander je trebalo da se preziva *Slander* [klevetnik].

Prema Sanderu, Ana Bolen je bila „prilično visokog stasa, crnokosa, ovalnog lica i žučkaste puti, kao da boluje od žutice. Jedan zub joj je stršao ispod gornje usne, a na desnoj ruci je

imala šest prstiju. Pod bradom je imala veliki čir, pa je da sakrije tu rugobu nosila visoko skrojenu haljinu koja joj je pokrivala grlo... Bila je prijatna oku, lepih usta, zabavna na svoj način, dobro je svirala lautu i lepo plesala.“ Ukratko, Sander tvrdi da je Ana Bolen možda i imala šarma i čari prave lepotice, ali svejedno u poređenju s njom dadilja Makfi izgleda kao mis sveta.

Odakle Sanderu sve ovo, s obzirom na to da nikada nije video Anu? Čir na vratu pojavljuje se u nekoliko zlonamernih izvora iz tog doba, među njima i u pismima jednog belgijskog diplomate sklonog tračarenjima, a trač je prenošen i kasnije, ali imamo prilično dobre razloge da budemo sumnjičavi prema takvim tvrdnjama. Uprkos tome što je igrala igru na duge staze zavodeći kralja, Anu Bolen nisu smatrali najzamamnijom ženom na dvoru; njene draži su više počivale u njenoj ličnosti i duhu nego u fizičkom izgledu, ali ipak nije bila ni neprivlačna. Svedočenja o nekakvim fizičkim abnormalnostima verovatno su preterana, ako ne i u potpunosti izmišljena.

Što se tiče šestog prsta, koji se pojavljuje kao nezaobilazna činjenica u mnogim današnjih romanima i onlajn izvorima, čini se da je on potekao iz jednog komentara Džordža Vajata, i opet nekoliko decenija posle Aninog pogubljenja. Vajat piše: „Pronađen je zaista, sa strane uz nokat na jednom prstu, začetak nokta, još malog, prema svedočenju onih koji su je videli, jer izgleda da je majstor tvorac ostavio zgodu za veću obdarenost na njenoj ruci, koju je mogla, i obično i jeste krila vrhom drugog prsta, pa se nije videla nikakva mana.“ Hmmm, dakle ne baš šesti prst, više kao neka majušna izraslina.

Zapazićete da nigde još nismo našli nikakvog traga trećoj bradavici niti crnim mačkama i usključalim kotlovima, a pomislili biste da će takve pikantne glasine brzo dospeti među dokaze protiv Ane koje je sudu dostavljao glavni savetnik kralja Henrija Tomas Kromvel. Ana nije bila optužena ni za vraćanje ni za obožavanje demona, nego za mnogo otvorenije zločine – veleizdaju, incest i preljubništvo. Prema iznesenim optužbama,

kraljica se redovno prepuštala nepodopštinama s petoricom muškaraca: Henrijem Norisom, Vilijamom Brertonom, Francisom Vestonom, muzikantom po imenu Mark Smiton i – što je bilo najsablažnjivije od svega – s Džordžom Bolenom, svojim rođenim bratom.

Samo je Smiton priznao krivicu, ali to priznanje je iznuđeno svirepim mučenjem. Ostali su tvrdili da su nevini, isto kao i Ana, ali preljuba nije bila prestup za koji se skidala glava; čak ni kralju Henriju ne bi prošlo da pogubi svoju ženu zato što ga je navodno varala. Kromvelu je bilo potrebno nešto sočnije, pa je naduvao navodni zločin do otvorene izdaje, tvrdeći da je kraljica nameravala da ubije kralja i uda se za jednog od svojih ljubavnika. Dve godine pre toga Henri je doneo zakon prema kome je čak i sam razgovor o njegovoj smrti bio izdajništvo. Sve i ako nije pokušavala da pripomogne kralju da brže ode na onaj svet, Ana je verovatno pala na ovome.

Ishod suđenja bio je određen već unapred – istoričari su često zapažali da je Henri već bio poslao po onog francuskog mačonošu pre nego što je Ana i znala da će biti izvedena na suđenje – i sve šestoro optuženih je pogubljeno bez odlaganja, s nemilosrdnom efikasnošću. Pred nama je izuzetna priča o dvorskim spletkarenjima i surovoj politici, ali u njoj nema ni tračka nekakvog čaranja ili veštičluka. Jednostavna je istina da je Ana u XVI veku napadana zbog seksualnosti; napadali su je s raznih strana, često izaslanici drugih zemalja, kao nezasitu, razvratnu zavodnicu, koja je možda ljubavnim napicima navela kralja da se zaljubi u nju. Sam Henri je, navodno, u gnevu izjavio da je bio žrtva čini, vraćanja i volšebništva* – ali tu je posredi bio čovek koji je urlao da se oženio pogrešnom ženom, a ne da mu je žena u dosluhu sa Satanom. Sve od tada su se razni romanopisci i

* Ovo saznajemo od onog ambasadora sklonog tračevima, koji čak nije ni znao engleski i nije naveo svoj izvor, tako da nam to i nije neki neoboriv dokaz.

biografi poigravali ovim neosnovanim tvrdnjama, postavljajući pitanje da li nas optužbe za čini i bajanje možda vode ka zlokobnijim optužbama za crnu magiju i satanopoklonstvo. Zapisi sa suđenja dokazuju suprotno – Kromvel i porota koju je okupio nisu na to davali ni suvu šljivu, njima je očajnički bio potreban doslovno ma kakav izgovor da kraljici dođu glave.

Veštičarenje je više izum XX veka, a prvi put ga spominje u trećoj deceniji antropolog Margaret Mari, koja tvrdi da su Ana Bolen, Jovanka Orleanka i još nekoliko drugih značajnih istorijskih ličnosti pripadale drevnom i tajnom paganskom kultu, što je, naravno, najčistija besmislica. Umornim istoričarima koji vode borbu protiv iskrivljivanja istorije nimalo nije pomoglo što se u beskrajno popularnim filmovima o Hariju Poteru prikazuje Anin portret na zidu u Hogvortsu. Uz sve dužno poštovanje, da je Ana stekla diplomu u jednoj tako uglednoj obrazovnoj ustanovi, pomislili biste da bi bila u stanju da kao od šale baci *Expelliarmus** na dželatov mač i umakne iz Tauera.

Nije teško uvideti odakle je isplivala ova često korišćena slika o Ani veštici. Mada i popularna kultura uživa u pričama o vešticama svih vrsta – od cerekavih babuskara zelenkaste kože pa do još nepunoletnih gotičarki s čarobnim štapićem i savršenim tenom – jedna od najuticajnijih tradicija u feminističkim učenjima XX veka bilo je objašnjavanje lova na veštice u Evropi između sredine XVI veka i kraja XVII veka kao mizoginističkog poduhvata pokrenutog da se slomi moć žena, što se sasvim lepo uklapa s pričom o Tomasu Kromvelu kao tvorcu Anine propasti, koji se poslušio lažima da bi srušio s vladarskog položaja kraljicu koja mu se mešala u posao prečesto ističući svoja ženska mišljenja. Dozvolite mi, međutim, da ponovim da ne bi preostale nikakve nejasnoće: na suđenju koje sasvim pošteno možemo da nazovemo političkim lovom na veštice, u jednom dobu zloglasnom po *pravim* lovovima na

* Čin za razoružavanje u knjigama i filmovima o Hariju Poteru. (Prim. prev.)

veštice, Ani Bolen nije suđeno za veštičarenje. Ta reč, u stvari, nije spomenuta ni jedan jedini put.

Iako Ana Bolen nije imala treću bradavicu, sama zamisao da bi tako nešto moglo biti smatrano zloslutnim ima istinske korene u prvim danima savremenog doba. Početkom XVII veka to je tumačeno kao Đavolji beleg na telu, znak da su žena ili muškarac (da, i muškarac je mogao da se bavi veštičarenjem!) u savezu s mračnim silama. Smatralo se da veštica tom viška dojkom može da doji svog familijara, kućnog demona, koji je često bio crna mačka. Odatle je verovatno potekao idiom u engleskom jeziku „hladno kao veštičina sisa“, jer ni u čemu čime je dojeno zlo nije moglo da bude majčinske toplote. Lično smatram ovo dokazom da Satana voli sladoled, baš kao i ja, tako da mi taj momak postaje pomalo i simpatičan.

Dakle, MH-B, bojim se da je tvoj nastavnik izmešao činjenice s izmišljotinama, što nije teško kad je o nekome šireno toliko glasina kao o Ani Bolen; ali da ne bude zabune, Ana nije imala ni tri bradavice, ni šest prstiju, ni pet ljubavnika, a čovek bi pomislio da je njena priča dovoljno zanimljiva i bez dodataka. Pretpostavljam, ipak, da pisci uvek nastoje da pronađu neki novi pristup priči. Anu vešticu smo već imali, a u romanu Činserea Santjaga iz 2010. godine kraljica je postala i vampirica, te je samo pitanje trenutka kada će postati i robot iz svemira koji je naumio da zbríše sav život na Zemlji. Ruku na srce, kad uzmete u obzir da joj je Henri VIII bio muž, ko bi i mogao da je krivi zbog toga?

2. Je li istina da su sudili jednom pokojnom papi? – Pitanje: Stef

Dakle, Stef, kratak odgovor glasi da. Dugačak odgovor? NEGO ŠTA NEGO JESU!

Dozvolite mi da vas uzmem za ruku i uvedem u rasulo koje je vladalo u IX veku. Na prvi pogled, bila su to blistava, zlatna vremena u zapadnoj Evropi – moćni car Karlo Veliki šefovao je u svom novostvorenom Franačkom carstvu, Engleska je uživala blagodati reformatorske darovitosti Alfreda Velikog, i bilo je to doba intelektualnog procvata u bibliotekama i manastirima. Ipak, bilo je to takođe vreme kada je u suštini sve plamtelo. Sa severa su Vikinzi harali rekama i morima – 845. godine su napali Pariz, a osamsto šezdeset i neke upali u Jorkšir. Na jugu je jaka arapska vojska opljačkala 846. godine Rim. Na istoku su Mađari pričekali do poslednje decenije IX veka pre nego što će nagrnuti iz Mađarske ka zapadu sve do Bavarske.

Tim ratnim vihorima moramo da dodamo i papstvo. Kao politički i teološki izvršni poglavar crkve, papa je trebalo da bude stabilizujuća sila, ali se pokazalo da je sve drugo samo ne to. Zbilja, ako je IX vek bio prilično crn, u X je sve pošlo spektakularno po zlu. Najveća je nevolja bila u tome što su brojne pape bile potpuno nesposobne da ostanu žive. Kao što je istakao istoričar prava Donald Vilkiš Mlađi, za devedeset četiri godine, između 872. i 965, smenila su se dvadeset četvorica papa. To uopšte nije bilo dobro, ali od 896. do 904. odigravala se grozničava igra muzičkih stolica za vreme koje je zapanjujućih DEVET papa držalo poglavarstvo za svega osam godina. Imajte na umu da je u čitavom XX veku na prestolu Svetog Petra sedelo svega devet papa!

Pitate li se možda da li je to munjevito smenjivanje bilo samo posledica zle sreće, uzrokovano uzastopnim naletima kuge, ili preobiljem transmasti od kojih se zakrčuju arterije u hrani u papskoj kantini? Avaj, ne. Dok je proticalo to metežno stoleće, sedmorica od dvadeset četvorice papa nisu bili izlapeli starci s faličnim srcem, nego zdravi ljudi, kojima su glave došli suparnici. Da, papska politika je u ovom razdoblju bila nemilosrdna i surova, te su je istoričari nazvali najnižom tačkom papstva.

Prvenstveni razlog haosa u X veku bila je borba suparničkih porodica za moć. Najistaknutiju među tim porodicama činili su grofovi Tuskuluma poznati i kao teofilaktska porodica. Na položaj moći su se uspeli 904. godine, kada je Marozija, još maloletna ćerka grofa Teofilakta, postala ljubavnica pape Sergija III, koji je zapovedio da dvojica njegovih prethodnika budu zadavljena. Divan čovek: ubica i obljubljavač maloletnica! Vratićemo se njemu nešto kasnije.

Prema mišljenju nekih istoričara, upravo je od Sergija III sve istinski pošlo nizbrdo, u velikoj meri i zato što mu je Marozija rodila nezakonitog sina, koga je Sergije zatim uzdigao za svog naslednika. Shvatljivo je zbog čega istoričar Imon Dafi opisuje to razdoblje u papskoj istoriji kao doba u kome: „Stolica Svetog Petra postaje plen tirana i razbojnika, okaljana silovitim plimama zločina i raspusnosti... karta za lokalnu vladavinu radi koje su ljudi bili spremni da siluju, ubijaju i krađu.“ Sedam godina pre tog sramnog preloma, međutim, papa Stefan VI je već bio spustio letvicu do samih članaka svojim zloglasnim Mrtvačkim sinodom, na kome je, kao što je to sročila Stef, koja je postavila ovo pitanje, suđeno jednom pokojnom papi.

U januaru 897. godine, pošto je bio papa tek sedam meseci, Stefan je naredio da se leš Formozija, prethodnog pape, iskopa iz groba i da mu se sudi za razne zločine na veću – sinodu – naročito sazvanom u tu svrhu. Ime Formozije na latinskom znači lepi, ali nije bilo ničeg lepog u natrulom ljudskom lešu izvučenom iz zemlje, odevenom u papsko ruho i smeštenom na papski presto da bude podvrgnut unakrsnom ispitivanju.

Da, bilo je to inscenirano suđenje koje nadilazi parodiju, jer mrtvaca su zvanično propitivali. Niko se nije iznenadio što pokojnik nije imao da kaže naročito mnogo. Iza natrulog leša stajao je jedan nepunoletni sveštenik koji je igrao bizarnu ulogu trbuhozborca/advokata odbrane, dok je papa Stefan izvikivao optužbe na račun poluraspadnute hrpe mesa i kostiju. U ovim zbivanjima učestvovao je i Sergije, u tom času još samo biskup.

Suvišno je i reći da je Formozije proglašen krivim za sve nasumične zločine koje je Stefan izmislio. Skinuli su mu papsku odoru i polomili tri prsta kojima je blagosiljao verne, a zatim ponovo pokopali bez papskih počasti. Stefan se, po svemu sudeći, ubrzo pokajao zbog te odluke, uplašen, možda, da će Formozijeve pristalice opet iskopati Formozija i pretvoriti njegove kosti u svete relikvije. Zato je izdao novo naređenje da se leš ekshumira i baci u Tíbar. Kako priča kaže, u toj nameri je omanuo – neki monah ili ribar izvukao je Formozija iz vode. Baš nisi imao sreće, Stefane!

Sve gora sreća progonila ga je i nadalje. Stefan je, ruku na srce, ovim bizarnim ponašanjem obrukao i sebe i papstvo. Takođe je okrenuo protiv sebe one koji su podržavali Formozija i koji su ubrzo pripremili uspešan protivudar. Lišili su Stefana papskog ruha, degradirali ga u monah bez čina, bacili u zatvor i dali da se zadavi. Papsku stolicu je držao jedva godinu dana, ali se i to pokazalo kao iznenađujuće dugo u poređenju s onim što je sledilo.

Smatra se da je Stefana zamenio jedan od onih koji su stajali iza njegovog svrgavanja. Novoustoličeni papa Roman ostao je čuven uglavnom po tome što je posle svega četiri meseca i sam pretrpeo poniženje da bude vraćen među obično monaštvo. Za Romana nije bilo nade, a Rim je ostao bez pape, ali nismo sigurni da li je i Roman smaknut ili se samo povukao, posramljen. Upraznjeno papsko mesto popunio je znatno impresivniji Teodor II, koji je zapovedio da onaj monah ili ribar preda Formozijeve kosti da se one ponovo pokopaju s punim počastima. Teodor je poništio Mrtvački sinod i ostao upamćen kao mudar, milosrdan i odmeren. Upravo ono što je papstvu bilo potrebno u to vreme lomova, tako da nikome neću dodeliti medalju za to što je pogodio šta je dalje bilo s njim...

Tačno tako, Teodor je tajanstveno preminuo svega dvanaest dana pošto je poneo papsko zvanje (u jednom drugom izvoru se navodi dvadeset jedan dan, ali dvanaest je zabavnije). Opet ubistvo?, mogli bismo da se zapitamo. Ne mogu da kažem ništa

o tome. Sledi Jovan IX, koji će opstati tačno dve godine. Za njim dolazi Benedikt IV, koji je izdržao tri i po godine pre nego što će i on baciti kašiku pod sumnjivim okolnostima. Stiže potom Lav V, čiji je sedmomesečni kameo okončan tako što su ga nemilice zadavili, a onda je došao na red na papu Hristofora, koga je snašla doslovce ista sudbina, samo mnogo brže. Da li je to drugo ubistvo koje je usledilo tako brzo bilo puka podudarnost? Nije nam neophodan Šerlok Holms da dokučimo ko je bio krivac.

Bio je to naš zloglasni Sergije, koji je navukao papske haljine i smesta poništio poništenje Formozijevog posthumnog suđenja. Budući da je i sam imao udela u tom bizarnom događaju, Sergije je bio rešen da ponovo baci ljagu na svog pokojnog suparnika. Zatim se spetljao s već pomenutom Marozijom, naimenovao nezakonitog sina za svog naslednika na papskoj stolici i prionuo da potkopa papsko zvanje tako prilježno da su mu istoričari pripisali u zaslugu otpočinjanje razdoblja nevelikodušno nazvanog mračno doba papstva. Istim groznim stopama išao je i Jovan X (914–928), koji je prisustvovao ubistvu rođenog brata u jednoj katedrali, da bi kasnije i sam bio zadavljen, a Jovana XII je 964. godine snašla smrt dostojna sapunske opere – ubio ga je ljubavničin ljubomorni muž pošto ih je zatekao na delu.

Ukratko, biti papa krajem IX i u X veku bilo je podjednako opasno kao biti pilot u Prvom svetskom ratu, samo neuporedivo nečasnije. Pilote barem nije snalazilo to poniženje da ih naslednici iskopavaju iz groba da bi ih izveli na suđenje.

Barem ne dosad...

3. Ko je najbogatiji čovek koji je ikada živeo i na čemu se on (ili ona) toliko obogatio? – Pitanje: Nana Poku

Teško je biti istoričar. Treba učiti strane i/ili mrtve jezike; pamtit i arhaične zakonske termine; dešifrovati razne švrakopise;

pronalaziti kontekst odavno zaboravljenih žargonskih reči i pošalica; bazati do zabačenih arhiva; bivati osujećen usled nedostatka ključnih izvora ili zbog toga što ih ima i previše; trpeti neprekidnu, nesnosnu sumnju da ima toliko mnogo da se sazna, ali mi toliko mnogo toga nećemo saznati nikada. Istinu da vam kažem, istoričari su banda mazohista. Jedna od najnezgodnijih stvari koje pokušavamo da izvedemo jeste da izračunamo današnju vrednost starog novca, jer dobijamo ogroman raspon vrednosti u zavisnosti od toga merimo li vrednost robe, razmere ekonomije ili prosečne plate u nekom određenom vremenu.

U mojoj knjizi *Slavni pokojnici*, na primer, koja se bavi istorijatom slavni ličnosti, pokušao sam da izračunam današnju vrednost zarade Čarlsa Dikensa za vreme njegove druge književne ture po Americi, 1867. godine. Znamo da mu se u novčanik slilo 45.000\$, ali da li je to mnogo? Ne deluje kao mnogo. Decenije inflacije, međutim, znače da četrdeset pet hiljadarki uopšte nije bilo za bacanje. Danas biste za taj novac mogli da kupite divni novi BMV iz serije 5 (slobodno donirajte, molim vas, u moj fond javnih priloga ne bih li i ja mogao sebi da priuštim jedan takav) – ali ipak to nije bogatstvo po merilima XXI veka. Za četrdeset pet hiljada dolara ne možete da kupite gliser; u najboljem slučaju možete da se nadate zbilja šmekerskoj pedalini s vrlo lepim jastučićima.

Šta je, međutim, četrdeset pet hiljada značilo Dikensu 1867. godine? Njegovi biografi pretvorili su tu vrednost u današnjih tri miliona dolara. Vrlo poželjna svota; samo što su kao ekonomski lakmus koristili tržišnu cenu nečega što se može kupiti prodati – Dikens je, kako kažu, zaradio dovoljno da kupi tri hiljade konja. Lično nikada nisam kupio konja, te mi se to čini kao stvarno mnogo konja. Književna tura je, međutim, bila Dikensov posao, on je to radio da zaradi novac, pa bi, dakle, bolje merilo sigurno bilo poređenje s prosečnim ličnim prihodom iz tog doba? Na kraju krajeva, ljudi su kupovali karte po

ceni od dva dolara da vide Dikensa, odvajajući za njih od svoje plate, a nisu dolazili na biletarnicu da trampe konja za sedište u prvom redu. Kada se kao ekonomsko merilo uzmu plate, dobije se zapanjujuće drugačiji rezultat – Dikensova žetva od prodaje ulaznica nije bila ekvivalentna današnjem iznosu od tri miliona dolara, nego od *trideset* miliona dolara! To je dovoljno novca za pravu jahtu.

Ispricao sam ovo jer pokazuje koliko su široka moguća tumačenja istorijskog bogatstva. Time stižem do pitanja koje je Nana Poku postavila: „Ko je najbogatiji čovek koji je ikada živio?“ Zanimljivo pitanje da ga nekome postavite, ali teško je odgovoriti na njega. Šta god budem rekao, iznad će morati da lebdi ogromni, blešteći neonski upitnik.

U vreme kada ovo pišem, najbogatije ljudsko biće na planeti je Ilon Mask, čiji se lični imetak u novcu popeo na apsurdnih sto osamdeset pet milijardi dolara. Pomislili biste stoga da je Mask nesumnjivi pobednik u ovom nadmetanju, ali to zaista zavisi od onoga što ćemo uraditi sa starom pitalicom o Dikensu. Da postavimo zato neke granice. Da li u potrazi za najbogatijim ljudskim bićem u istoriji tragamo za onim ko je posedovao najveće privatno bogatstvo ili za onim ko je imao vlast nad najvećom ekonomijom – jer to dvoje je zaista veoma različito.

Najjednostavniji odgovor na prvo je verovatno Džon Rokfeler, američki naftni tajkun. Posle njegove smrti 1937. godine u osmrtnici je navedeno da je posedovao oko milijardu i po dolara; u to vreme je novi *Fordov* automobil koštao oko sedamsto pedeset dolara. Ako izvedemo jednostavnu računicu o inflaciji u poslednjih osamdeset pet godina, stižemo do razočaravajuće nevelikog Rokfelerovog imetka od dvadeset dve milijarde dolara, ali ako onda pribegnemo jednom lukavom triku kojim se služe ekonomisti i uporedimo Rokfelerovo bogatstvo s ukupnim američkim godišnjim bruto prihodom, Rokfelerovih dva posto u ekonomiji zemlje naglo izdiže Velikog Džonija do četiristo dvadeset milijardi u današnjem novcu – od te brojke

čovjeku suze udaraju na oči, a Elon Musk je poređenju s njom još malo pa nalik na nekog Dikensovog uličnog derana koji prosi negde u slivniku. Problem je, naravno, jaz od četristo milijardi dolara između dve izračunate svote; Rokfeler bi bio ili trideseti na današnjoj Forbsovoj listi najbogatijih ili broj jedan svih vremena. Povelika razlika, zar ne?

U redu, da se ostavimo sada Rokfelera. Kome bi još mogla da pripadne kruna? Možemo da razmotrimo nemačkog bankara Jakoba Fugera, koji je nosio prikladan nadimak Jakob Bogati. Ogromno bogatstvo njegove porodice prvobitno je stečeno trgovinom italijanskim tkaninama, ali pravi dotok je uspostavljen u poslednjoj deceniji XV veka, kada su se Fugeri čeličnom pesnicom dokopali vađenja dragocene rude bakra. Jakoba Fugera je to pretvorilo u Gospodina Parešu i ličnog bankara carske dinastije Habzburgovaca. Neki od najznačajnijih političkih događaja početkom XVI veka finansirani su iz njegovih džepova dubokih kao ponori.

Kad je 1519. godine umro car Svetog rimskog carstva Maksimilijan, Fuger je izmanipulisao dva kandidata koja su se sporila oko prestola da stupe u licitacijski rat za njegove bankarske usluge, podižući visinu pozajmice koju će uzeti od njega, a zatim podmitio kneževе izbornike da bi obezbedio izbor Maksimilijanovog unuka Karlosa I Španskog, po krunisanju za cara – Karla V. Karlo je tako postao vladar dveju vojnih supersila, Španskog carstva, koje posedovalo teritorije u Holandiji i u Novom svetu, i Svetog rimskog carstva. Bio je to dinastički megasavez koji je preoblikovao političku sudbinu Evrope. Dakle, koliko je tačno bogat bio Fuger? Kada je umro 1525. godine, imao je sklonjenih na sigurno dva miliona guldena, što bi, preračunato s obzirom na inflaciju u proteklih nekoliko vekova, iznosilo svega koju milijardu današnjih dolara (sasvim nezanimljivo!). Ako, međutim, merimo Fugerov udeo u široj evropskoj ekonomiji, nemački bankar će stati rame uz rame s Rokfelerom.

Pitanje će postati još zapetljanije ako dozvolimo da u takmičenju učestvuju i kraljevi, carevi i političke vođe. Jesu li oni raspolagali i ličnim bogatstvom ili su samo upravljali ogromnim ekonomskim sistemima? Možemo da pobrojimo mnoge careve kojima su prostrani, plodni posedi i unosni trgovački putevi donosili vrtoglavo visoke prihode – Akbar Veliki, gospodar južne Azije iz dinastije Velikih mogula, persijski car Darije, Aleksandar Makedonski, egipatski faraon Ramzes II, više kineskih careva, i tako dalje – ali da li je taj novac pripadao njima ili njihovim vladama? Lično više naginjem ovom drugom, ali u interesu potpune analize, i zato što je priča izuzetno fascinantna, dozvolite mi da vas upoznam s možda najbogatijim od svih njih – mansom (carem) Musom I, vladarem Malija u zapadnoj Africi približno od 1312. do 1337. godine.

Musino carstvo je bilo ogromno, nadaleko je prevazilazilo granice današnjeg Malija, a neverovatno bogatstvo tog carstva sagrađeno je na rudnicima soli, jezivo okrutnom robovlasništvu i – najslavnijem izvoru malijskog bogatstva – rudnicima zlata. Veliki deo zlata koji vidamo na evropskim srednjovekovnim umetničkim delima i u kraljevskim krunama potiče iz Malija. Razlog što ponešto znamo o mansi Musi leži u tome što je ovaj malijski vladar bio muslimanski vernik i putovao je na hadž (hodočašće) u Meku u današnjoj Saudijskoj Arabiji. Musa, međutim, ništa nije radio polovično, niti je putovao s malo prtljaga. Njegov hadž je bio džinovski pohod s desetinama hiljada slugu.

Ta silna vojska navratila je u Kairo da predahne, pošto je Musa bio kulturnan čovek i voleo je da pođe u poneki lep obilazak. Budući da je poneo dvadeset jednu tonu zlata, i da ga je ponela darežljivost, nehotice je izazvao krah egipatske privrede razdelivši toliko blaga da je zlato izgubilo svaku vrednost za naredne dve decenije! Arapski istoričari ga prikazuju u osnovi kao istinskog princa Alija iz Diznijevog *Aladina*, koji se došepurio u grad predvođeci neshvatljivo blistavu paradu. Iz Meke

se vratio ponovo preko Kaira, gde je vrbovao jednu družinu izvanrednih graditelja, pesnika, učenjaka i teologa koji će do-
prineti širenju i krasoti njegovog carstva, a prvenstveno njegove
prestonice Timbuktua, gde se nalazila i čuvena biblioteka. Sve
u svemu, današnji istoričari često proglašavaju mansu Musu
najbogatijim čovekom svih vremena, čije je blago, preračunato
u današnji novac, iznosilo oko četiristo milijardi dolara.

Moglo bi se, dakle, reći da imamo svojevrсни trijumvirat
najbogatijih – Musu, Jakoba Fugera i Džona Rokfelera. Želeo
bih, ipak, da dodam još jednog cara, jer mislim da ćemo tako
istražiti jedan smeo neočekivani put.

Prvi rimski car bio je Cezar Avgust; njegovo ime bilo je
Oktavijan, ali su ga po ubistvu Julija Cezara proglasili za Ce-
zarovog usvojenog naslednika, te je tako baštinió ne samo
vrhunsku političku moć – i lojalnost vojske prekaljene na bo-
jištima – nego i Cezarovo lično bogatstvo. Imajte na umu da je
Cezar osvojio Galiju, tako da je to bilo ozbiljno imanje. Okta-
vijan je time postao i prvi car rimske države – sa svim njenim
divovskim prihodima od trgovine i ubiranja dažbina, koji su
sveukupno dostizali možda i dve milijarde sestercija – i pri-
vatno lice megaformata čija je lična imovina dodatno porasla
osvajanjem Egipta posle strahovitog poraza koji su Kleopatra
i Marko Antonije pretrpeli kod Akcijuma. Za divno čudo,
pomorska pobeda nije Oktavijanu donela samo slavu. Drev-
no kraljevstvo s plodnim prostranstvima upalo je, po svemu
sudeći, pravo u popis njegove lične imovine. Egipat je postao
Oktavijanov novi privatni zemljoposed.

Taj momak je bio pun kao brod. U početku svoje vladavine
plaćao je, izgleda, izdržavanje Cezarove stare vojske iz vlasti-
tog džepa. Nisam siguran jeste li kadgod probali da unajmite
vojsku, ali to nije jeftino. Profesor Valter Šajdel, stručnjak za
antičku ekonomiju, zapaža da je Avgust takođe koristio svoju
vrhovnu vlast da bi pretnjama i namamljivanjima naveo druge
bogate građane da ga u zaveštanju naimenuju za naslednika,

primoravajući ih da na samrtnoj postelji uvećaju njegovo bogatstvo, a ako bi mu neko stao na žulj, bez oklevanja bi ga prognao ili pogubio, lišivši ga usput svega što je posedovao.

Prema proceni profesora Šajdela, Avgustov ukupni prihod za dve decenije iznuđivanja i prisvajanja iznosio je prenerazavajućih milijardu i četrismo miliona sestercija. Pre nego što postavite to pitanje – procena vrednosti sestercije takođe je razlog za glavobolju. Vrednost novca se u to vreme zasnivala na ceni metala, dok je danas određuje državna vlada. Jedna mesingana sestercija bi danas mogla da vredi pukih pedeset penija ili čak nekoliko funti. Zavisilo je, zapravo, od onoga što kupujete – hleb je bio jeftin, Rimljanin bi za jedan novčić dobio dve vekne, ali je odeća bila skupa. Bez obzira na to, ako vam je u džepu toge zveckalo milijardu i četrismo miliona novčića, stajali ste poprilično dobro.

Ne znamo koliko je ukupno Avgust nasledio od Cezara, ali iz njegove autobiografije *Res gestae divi Augusti* (Dela božanskog Avgusta) – hvalisavog spiska njegovih dostignuća – vidimo da je dao novac iz sopstvene kese za mnoge graditeljske poduhvate, između ostalog za svoj lični dvorac osrednje veličine i za Apolonov hram. Takođe je razdelio na stotine miliona sestercija kao poklone i znake svoje milosti odanoj sviti, što će reći da nije prosto ležao na zgomilanom blagu kao zmaj iz bajke. Čovek može da pukne od muke jer je zbog toga još teže izvesti računnicu o Avgustovom bogatstvu, ali sasvim je uverljiva mogućnost da je upravo on bio najbogatiji čovek svih vremena zahvaljujući spajanju dva gargantuanska dotoka prihoda: lične finansije i državne izvore Rimskog carstva. Samo, da budem pošten, suviše sam velika kukavica da stavim svoj dobar glas na kocku i otvoreno ga postavim na šampionsko mesto.

Osim toga, nastavi li se ovako kako sada ide, Ilon Mask bi mogao uskoro da mi razreši taj problem. Možda će mi i kupiti BMV ako ga lepo zamolim?